

(कालिन्दीसङ्घर्षकथा हरिवंशे १०२ अध्याये उक्ता । तद्यथा,—

“रामस्तु यमुनामाह स्वातुमिच्छे महानदि ।
एहि मामभिगच्छस्व रूपिणी सागरजम्भे ॥
सङ्घर्षणस्य मत्तोक्ता भारती परिभूय सा ।
नाभ्यवर्त्तत तं देशं स्त्रीस्वभावेन मोहिता ॥
ततश्चक्रोद बलवान् रामो मदसमीरितः ।
चकार स हलं हस्ते कर्षणाधोमुखं बली ॥
तस्यामुपरि मेदिन्यां पेतुस्तामरसखजः ।
मुमुक्षुः पुष्पकोषैश्च पुष्परैरगवण्यं जलम् ॥
स हलेनानतायेण कुले गृह्य महानदीम् ।
चकर्ष यमुनां रामो व्युत्थितां वनितामिव ॥
सा विह्वलजलस्रोता ऋदप्रस्थितसङ्घया ।
व्यावर्त्तत नदी भीता हलमार्गानुसारिणी ॥
लाङ्गलादिष्टमार्गां सा वेगगा वक्रगामिणी ।
सङ्घर्षणमयत्रस्ता योषेवाकुलतां गता ॥
पुलिनश्रोणिविम्बोष्ठी मृदितेक्षोयवाङ्गितैः ।
फेनमेखलसूत्रैश्च वेगगाम्बुदगामिनी ॥
तरङ्गविषभापीडा चक्रवाकोन्मुखस्तनो ।
वेगगम्भीरवक्राङ्गी चक्रभीनविभूषणा ॥
सितहृत्सेक्ष्णपाङ्गी काश्रौमोष्णिताम्बरा ।
तीरजोद्धतकेशान्ता जलखलितगामिनी ॥
लाङ्गलोक्षिततापाङ्गी क्षुब्धिता सागरजम्भा ।
मत्तेव कुटिला नारी राजमार्गेण गच्छती ॥
क्षुब्धते सा स्म वेगेन स्रोतःखलितगामिनी ।
उन्मार्गा नीतमार्गां सा येन वृन्दावनं वनम् ॥
वृन्दावनस्य मध्येन सा नीता यमुना नदी ।
रोह्यमायेव खगैरम्बिता तोयवासिभिः ॥
सा यदा समभिक्रान्ता नदी वृन्दावनं वनम् ।
तदा स्त्रीरूपिणी भूत्वा यमुना राममब्रवीत् ॥
प्रसीद नाथ ! भीतास्मि प्रतिकीर्त्तनेन कर्मणा ।
विपरीतमिदं रूपं तोयश्च मम जायते ॥
असत्त्वहं नदीमध्ये रौहिणेय ! तया कृता ।
कर्षणेन महाबाहो स्वमार्गेणभिचारिणी ॥
प्राप्तां मां सागरे नूनं सपत्नेया वेगगम्बिताः ।
फेनहासैर्हृत्सिन्धुन्ति तोयथावत्तगामिनीम् ॥
प्रसादं कुब मे वीर ! याचे त्वां ह्येषापूर्वज ! ।
सुप्रसन्नमना निवर्त्तं भव त्वं सुरसत्तम ! ॥
कर्षणायुधकृष्टास्मि रोषोऽयं विनिवर्त्तताम् ॥
गच्छामि चरणौ मूर्द्धां तवैषा लाङ्गलायुध ! ।
मार्गमादिष्टमिच्छामि क्व गच्छामि महाभुज ! ॥
कालिन्दीभेदनः, पुं, (कालिन्दीं भिनत्ति । भिद् + कर्त्तरि ल्युः । कालिन्द्या भेदनो वा ।) बलदेवः ।
इत्यमरः । १।१।२५ ॥ (“कालिन्दीभेदनो हृतीति”
पुराणम् ॥)
कालिन्दीसुः, स्त्री, (सुते इति । सु + क्षिप् । कालिन्द्याः
यमुनायाः सुः माता प्रसवित्रीत्यर्थः । कालिन्दीं
सुते सुतवती वा ।) सूर्यपत्नी । यमुनामाता ।
इति त्रिकाण्डशेषः ॥
कालिन्दीसोदरः, पुं, (कालिन्द्याः सोदरः सहोदरः ।)
यमः । इति जेमचन्द्रः ॥
काली, स्त्री, (कालः कालवर्गोऽभ्यस्याः । काल + “जा-

नपदकुण्डगोलस्थलमाजनागकालीनेत्यादिना” ।
१।१।३२ । डीष् ।) शान्तनुराजपत्नी । इति त्रि-
काण्डशेषः ॥ (कालः शिवः । तस्य पत्नीति डीष् ।)
कालिका । अम्बिकालकाटनिष्क्रान्ता देवी । यथा,
“ततः कोपं चकारोच्चैरिविका तानरीन् प्रति ।
कोपेन चास्या वदनं मसीवर्णमभूत्तद ।
भुक्तुटीकुटिलात्तस्या ललाटफलकाद्भुतम् ।
काली करालवदना विनिष्क्रान्तासिपाशिनी” ॥
इति मार्कण्डेयपुराणे ७७ । ५ ॥ * ॥ अन्वयः ।
“देव्या ललाटनिष्क्रान्ता या कालीति च विभ्रुता ।
तस्यास्तन्मं प्रवक्ष्यामि कामरूपं प्रष्टुमैश्वर ! ॥
समाप्तिरहितो दन्त्यः प्रान्यस्तस्मात् पुरःसरः ।
घटस्तराभिचिन्दिनुसहितो मादिरैव च ॥
कालीतन्त्रमिति प्रोक्तं धर्मकामाधरायकम् ।
एतन्मूर्त्तिं प्रवक्ष्यामि वल्लिकायमनाः प्रष्टुम् ॥
नीलोत्पलदलश्यामा चतुर्वर्द्धसमन्विता ।
खट्वाङ्गं चन्द्रहासश्च बिम्बती दक्षिणे करे ॥
वामे चर्म च पाशश्च ऊर्ध्वधो भावतः पुनः ।
दधती मुग्धमालाश्च व्याघ्रचर्मवराम्बरा ॥
कृशाङ्गी दीर्घदंष्ट्रा च क्षतिदीर्घातिभीषणा ।
नीलजिह्वा निम्नरक्तनयना नादभैरवा ।
कवन्धवाहना पीनविस्तारश्रवणानना ।
यथा ताराङ्गया देवी चासुखेति च कथ्यते ॥
एतस्या योगिनीस्वाद्यौ पूजयेन्नित्येदपि ।
त्रिपुरा भीषणा चण्डी कर्त्री हन्ती विधातका ॥
कराला शूलिनी चेति ऋष्टौ ताः परिकीर्त्तिताः ।
एषातिरुक्तमदा देवी जाड्यहानिकरी सदा ॥
एतस्याः सदृशी काचित् कामदा न हि विद्यते” ।
इति श्रीकालिकापुराणे उत्तरतन्त्रे ६० अध्यायः ।
क्षीरक्षीटः । मातृभेदः । उमा । नवमेघसमूहः ।
परीवादः । इति हेमचन्द्रः ॥ कालाङ्गनी । तुवरी ।
चिह्नत् । राज्ञिः । इति राजनिर्घण्टः ॥ अग्नि-
शिखाभेदः । इति जटाधरः ॥ (यथा, सुगन्धकोप-
निषदि १ । २ । ४ ।
“कालीकराली च मनोज्ञा च
सुलोहिता या च सुधूमवर्णा ।
स्फुलिङ्गिणी विश्वरूपी च देवी
लेलायमाना इति सप्त जिह्वा” ॥
वृद्धिकालीवृद्धः । इति रत्नमाला । (कालिया
विक्राटी इति भाषा ॥ कृता । यथा वैद्यके ।
“सप्तपणस्तथा काली गडुची पिचुमहकम्” ॥* ॥
भीमसेनस्य पत्नीभेदः । यथा, भागवते ८ । २३ । ३१ ।
“युधिष्ठिरान् पौरव्यां देवकोऽथ घटोलकच ।
भीमसेनात् विडम्बयां, कात्यां सर्वगतस्ततः” ॥
मातृकाध्यानं चासुगन्धशब्दे ब्रूयम् । कालिकाया
ध्यानं लिख्यते यथा—
“करालवदनां घोरां मुक्तकेशीं चतुर्भुजां ।
कालिकां दक्षिणां दिव्यां सुगन्धमात्राविभूषिताम् ।
सद्यस्त्रिजिह्वारः खड्गवामाधोर्ध्वकराब्जनाम् ।
अभयं वन्दस्वैव दक्षिणोर्ध्वधारायिकां ॥
महाभेदप्रभां श्यामां तथा चैव दिग्गम्भीराम् ।
कण्ठावसक्तमुखाङ्गीगन्धधिरचर्चिताम् ॥

कालीवतंसतानीतश्रवणमुग्धमभयानकाम् ।
घोरदंष्ट्रां करालास्यां पीनोन्नतपयोधराम् ॥
श्रवणां करसंघातैः कृतकाक्षीं हसन्मुखीम् ।
वृद्धद्वयगलज्जङ्घाराविष्फुरिताननाम् ॥
घोरावां महारौद्र्यैश्च भ्रमशानालयवासिनीम् ।
दालाकर्मगण्डलाकारलोचनचितयान्विताम् ।
दन्तुरां दक्षिणस्यासिमुक्तालम्बिकचोच्चयाम् ।
श्रवणमहादेवहृदयोपरिस्थिताम् ॥
श्रिवाभिर्घोररादभिस्रुतुर्द्विस्तु समन्विताम् ।
महाकालेन च समं विपरीतरतातुराम् ॥
सुखप्रसन्नवदनां स्नेराननसरोरुहाम् ।
एवं सन्निनयेत् कालीं सर्वकामार्थसिद्धिदाम्” ॥
इति तन्त्रसारवृत्तकालतन्त्रम् ॥
(कालशक्त्या सर्वमिदं जगत् परिचालयति सैव
काली प्रकीर्त्तिता यदा कालयति कलयति वा
उत्पादयति पालयति प्रणये पुनरात्मन्येव विना-
शयतीति काली आद्या मूलप्रकृतिः महत्तत्त्वा-
देवत्वसिक्तयादीनामाधारभूता । कलिहृत्ति का-
मधेयुरिति कलधातुः बद्धर्षणोद्भिनी स्वरूपतः
ब्रह्मणः सकाशात् नानाविधजगद्विचित्रिभ्याम्-
समर्था बुद्धिरूपा ब्रह्मशक्तिरेव प्रकृतिः कालीति
संज्ञया प्रकीर्त्तते । एतत् प्रबोधनाय समासतः
कतिपयवचनान्यत्रोद्धृताणि यथायत्नं ब्रूयानि ।
तथाहि ज्ञानसङ्गतिनीतन्त्रे । भागवते च ।
“सा माया पालिनीशक्तिः वृष्टिसंहारकारिणी ।
सा वा एतस्य संखटुः शक्तिः सदसदात्मिका ॥
माया नाम महाभाग ! यदेदं निर्ममे विभुः” ।
एषैव भारमेम्बरी मूलशक्तिः दुर्जलाधिकादिग्या-
मुपासनासौकर्याय तन्त्रादिशास्त्रेषु कालीप्रशामा-
तारादिविविधनामरूपैः कल्पिता ॥
यथा,—
“या देवी सर्वभूतेषु विष्णुमायेति शब्दिता” ।
चितिरूपेण या कृत्स्नमेतज्ज्ञाप्य स्थिता जगदिति” ॥
इति मार्कण्डेयपुराणीयदेवीमाहात्म्ये देवकृत-
देव्याः स्तौ । ५५ । १२, ३४ । तथा च महा-
निर्वाणोक्ते ४३ उक्तासे । देवीं प्रति सदाशि-
वोक्तिः ।
“त्वं परा प्रकृतिः साक्षात् ब्रह्मणः परमात्मनः ।
महत्तत्त्वादिभूतान्तं त्वया कृत्स्नमिदं जगत् ॥
निमित्तमात्रं तद्ब्रह्म सर्वकारणकारणम् ।
तस्यैवामात्रमात्मन्यस्त्वं महायोगिनी परा ॥
कारोषि पाप्मि हृन्त्यन्ते जगदेतच्छराचरम् ।
कलनात् सर्वभूतानां महाकालः प्रकीर्त्तितः ।
महाकालस्य कलनात् त्वमाद्या कालिकापरा ॥
कालत्वादादिभूतत्वादाद्या कालीति गीयते ।
ध्यानन्तु द्विविधिं प्रोक्तं स्वरूपारूपभेदतः ।
स्वरूपं तव यज्ज्ञानमवाक्यनसगोचरम् ॥
मनसोधारणार्थाय शीघ्रं स्वाभीष्टसिद्धये ।
रूपध्यानप्रबोधाय स्थूलध्यानं वदामि ते ॥
चरुपायाः कालिकायाः कालमातुर्महाद्युतेः ।
गुणक्रियानुसारेण ज्ञियते रूपकल्पना” ॥
तस्या स्वरूपाया महाकात्याः कथमेव रूप-